

OSMANLI ARŞİV EVRAKLARINA GÖRE İLİNDEN İSYANINDA YAŞANAN BAŞLICA OLAYLAR

Ender Korkmaz¹

Anahtar Kelimeler

İlinden İsyanı
Kruşevo
Makedonya
Bulgaristan
Rumeli

Özet

1903 yılının Ağustos ayında başlayan İlinden İsyanı Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında büyük bir karışıklığa sebep olmuştur. Bu isyan dâhilinde Bulgaristan'dan da çeşitli destekler gören Bulgar komitaları Osmanlı Devleti'nin Bulgar tebaasını tahrik ederek büyük çaplı bir başkaldırı hareketine girişmiştir. Osmanlı askeri birliklerine, mülki birimlerine saldırıların yaşandığı isyanda birçok köy isyancılar tarafından yakılmış, siviller ise yine Bulgar isyancılar tarafından katledilmiştir. İlinden isyanı yurt dışında ve yurt içinde birçok akademik çalışmada bir alt başlık olarak incelenmiş olmakla beraber bu konuda Osmanlı arşiv evrakı en geniş anlamda değerlendirilmiş değildir. İşbu çalışmada İlinden İsyanı sırasında gerçekleşen ve aralarında Kruşevo hadisesinin de bulunduğu kayda değer vakalar Osmanlı arşiv evrakı ışığında incelenmiştir.

Makale Bilgisi

Gönderim Tarihi: 05.05.2020

Kabul Tarihi: 20.06.2020

Elektronik Yayın Tarihi: 28.06.2020

APA'ya göre alıntılama: Korkmaz, E. (2020). Osmanlı Arşiv Evraklarına Göre İlinden İsyanında Yaşanan Başlıca Olaylar. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 2(1), 304-333.

Cited as (APA): Korkmaz, E. (2020). Significant events during the ilinden uprising based on the Ottoman archive papers. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences (CALESS)*, 2(1), 304-333.

¹ Dr., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kyiv Yunus Emre Enstitüsü Müdürlüğü, Ukrayna e-posta: drenderkorkmaz@yahoo.com

SIGNIFICANT EVENTS DURING THE İLİNDEN UPRISING BASED ON THE OTTOMAN ARCHIVE PAPERS

Keywords

İlinden Uprising
Krushevo
Macedonia
Bulgaria
Roumelia

Abstract

The İlinden Uprising, which broke out in the August of 1903, has caused a widespread wave of disturbance on the Ottoman Roumelia. Within the uprising, the Bulgarian committees, which are also supported by Bulgaria, sparked a rebellion against the Ottoman State by provoking the Bulgarian subjects of the Ottoman State. In the rebellion within which Ottoman military and administrative units were attacked, the Muslim villages were burnt and Muslim civilians were massacred by the Bulgarian armed bands. The İlinden Uprising has been viewed by some academic studies as a subtitle in their works however there aren't any studies which widely evaluated the Ottoman state archives in a wider aspect. In this work, the significant events of the İlinden Uprising including the Krushevo incident have been examined by widely evaluating the Ottoman archive papers on the matter.

Article Info

Received: 05.05.2020

Accepted: 20.06.2020

Online Published: 28.06.2020

1. Berlin Antlaşması Sonrasında Osmanlı Rumelisinde Bulgar Sorunu

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı; tüm Balkan coğrafyasını, etkileri günümüze kadar uzanan bir istikrarsızlık dönemine sürüklemiştir. Önce Ayastefanos Antlaşması, Balkan coğrafyasındaki hassas etnik ve dini dengeleri altüst etmiş daha sonra imzalanan Berlin Antlaşması ise Ayastefanos Antlaşmasının olumsuz etkilerini düzeltecek kararlar ortaya koymaktan uzak kalmıştır. Şurasını belirtmek gerekir ki 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması, 1914'e kadar Balkanlardaki huzursuzluğun ve çatışmaların ana aktörü olan Bulgaristan'ın kurulması ile sonuçlanmıştır. Takip eden dönemde Bulgaristan'ın gerçekçilikten uzak ve yayılmacı talepleri Balkanlarda bir kargaşa ortamına sebep olacak çetecilik faaliyetlerinin ana amili olmuştur.

Başlangıçta Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı'ya bağlı bir prenslik olarak yarı bağımsız bir statü kazanan Bulgaristan'a Ege Denizine kadar uzanan topraklar verilmiş diğer yandan Lüleburgaz gibi İstanbul'un savunması için önemli bir mevki de yine Bulgaristan'a teslim edilerek Osmanlı Devleti'nin payitahtı tehdit altında bırakılmıştır (Kurat, 2011, s. 86). Ancak 20 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasında Bulgarlara verilen yerlerin önemli bir kısmı Osmanlı Devletine iade edilmiştir. Bu durum Bulgar Prensiğinde, Ayastefanos Antlaşması ile kendilerine

verilen toprakları geri alma hedefini doğurmuştur (Beydilli, 1989). Bulgarların Ayastefanos Antlaşması ile kendilerine verilen olağanüstü büyük araziye yönelik emelleri uzun bir süre Balkanlardaki çete faaliyetlerinin ana nedenini teşkil etmiştir. Bu kargaşa döneminden sadece bölgedeki Türk ve Müslüman halk değil Rumlar, Ulahlar ve hatta bizatihi Bulgar kökenli gayrimüslim halk da oldukça olumsuz etkilenmiştir.

Her ne kadar Ayastefanos Antlaşmasının Osmanlı Devleti aleyhinde ağır şartlarının neden olabileceği siyasi istikrarsızlığı gidermek amacıyla toplanmışsa da Berlin Antlaşmasının şartları da Osmanlı tarafına yönelik oldukça ağır yaptırımlar içermiştir. Antlaşmanın Rumeli'yi ilgilendiren kısımlarında Osmanlı Devleti; sınırları Ayastefanos Antlaşmasına göre biraz daraltılmış, kağıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne tabii olmakla beraber iç işlerinde bağımsız Bulgaristan Prensiğini tanımayı ve Hıristiyan bir vali tarafından yönetilecek yarı bağımsız Şarki Rumeli vilayetini kurmayı kabul etmiştir. Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bir takım topraklar verildikten ve Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edildikten sonra Osmanlı Devleti, elde kalan topraklarda geniş çapta reformlar yapmakla yükümlü tutulmuştur (Gencer, 1992).

Berlin Antlaşması ile beraber Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nden toprak koparma yarışına girmişler ve bu yarışta Osmanlı tebaası olan soydaşlarını stratejik bir unsur olarak kullanmışlardır. Bu mücadelede her ne kadar Bulgarlar başı çekse de Yunanistan da gerek Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu arttırabilmek ve gerekse de Rum ahaliyi Bulgar faaliyetlerine karşı örgütleyebilmek adına zaman zaman Osmanlı'nın bilgisi dâhilinde zaman zaman yasa dışı yollarla faaliyetlerde bulunmuştur (Saygılı, 2016). Gerek Rum Patrikhanesi ve gerekse de 1870 yılında kurulan Bulgar Eksarhlığı taraflarca manipüle edilerek gayri nizami mücadelenin bir aracı haline getirilmişlerdir (Hacısalıhoğlu, 2003).

Özellikle Bulgar Eksarhlığı, ayrılıkçı Bulgar ideallerinin oluşturulmasında, yayılmasında ve kuvveden fiile geçişinde önemli rol üstlenmiştir. Dönemin tanıklarıyla görüşen ve Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarındaki ayrılıkçı süreçlerle ilgili "Ya Hürriyet Ya Ölüm" adında bir eser yazan gazeteci Ali Naci Karacan'a göre bazıları aynı zamanda silahlı birer ihtilalci olan Bulgar kilisesi mensupları Rumeli'nin dağlarını dolaşarak Osmanlı Devleti'nin Bulgar tebaasını devletin aleyhine döndürmek için propaganda faaliyeti yürütmüştür (Karacan, 1934).

2. İkinden İsyanı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli Topraklarında Bulgar İhtilalci Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında faaliyet gösteren Bulgar gayri nizami harp yapıları temel olarak iki örgüt altında toplanmışlardı. Bunlardan ilki 1893 yılında Selanik'te kurulan ve üyeleri genel olarak esnaf, tüccar, öğretmen ve diğer profesyonel iş adamlarından oluşan "Dâhili Makedonya İhtilalci Komitesi" (DMİK)'ydi (Jelavich, 1999). Bu örgütün sloganı "Makedonya Makedonyalılarıdır" şeklindeydi (Uzer, 1999; Jelavich, 1999). Örgüt; Hristo Bataldziev (1868–1913), Andon Dimitrov (1867–1933), Damian (Dame) Gruev (1871–1906), Ivan Hadzinikolov (1872–1903), Petar Poparsov(1868–1941), Hristo Tatarcev (1869–1952) adlı kişiler tarafından kurulmuştu. Daha sonra Sofya'daki askeri okuldan atılan Gotse Delçev (1872-1903) de 1894 yılında bu örgüte katılmıştı (Rossos, 2008). DMİK, faaliyet sahasını Üsküp, Manastır, Selanik, Serez ve Ustruma olmak üzere 5 bölgeye ayırmıştı. Her bölgenin başında bir komita bulunuyordu. Bölgeler nahiyeler seviyesinde kırsal birimlere ayrılmıştı. Nahiyelerde 10 kişilik gruplardan oluşan "desetnitsa"lar (onluklar) bulunuyordu. 10 "desetnitsa" bir "naçalink"e (patrona) bağlı oluyor ve 3 veya 4 "naçalink" bir "voyvoda"ya (derebeyine) bağlanıyordu (Karacan, 1934).

DMİK'in temel amacı devlet içinde bir devlet yapılanması ile Osmanlı Devletinin Rumeli topraklarında bir Bulgar genel isyanı için hazırlıklar yapmaktı. DMİK'in Bulgaristan ile sıkı ilişkileri vardysa da Bulgaristan'ın örgüt üzerinde etkin bir kontrolü olduğu söylenemezdi. Diğer yandan bu örgüte bağlı çeteler Bulgaristan topraklarını sığınak olarak kullanıyorlardı (Jelavich, 1999). Bu örgüt diğer yandan "merkeziyetçiler" anlamında "santralistler" olarak da adlandırılıyordu (Adanır, 2001; Uzer, 1999).

Diğer önemli Bulgar komitacı örgütü ise 1895 yılında Sofya'da toplanan Makedonyalılar Kongresi sırasında kurulan "Yüksek Makedonya Komitesi" (YMK)'ydi (Adanır, 2001). Bulgaristan devleti ve ordusu tarafından desteklenen bu örgüt açıktan açığa Makedonya'nın Bulgaristan tarafından ilhakını savunuyordu. Bu örgüt de Osmanlı sınır hattı boyunca faaliyet gösterecek çeteler kuruyordu (Jelavich, 1999). Örgüt aynı zamanda "virhovistler²" olarak da adlandırılıyordu (Uzer, 1999).

İlinden İsyanı öncesindeki dönemde Bulgar isyancı örgütleri arasında hareketlilik de artıyordu. Bu sırada komitalar bölge, kaza, köy örgütlenmelerini tamamladı. Aynı dönemde DMİK kendi bünyesinde bir teşkilatlanma tüzüğü de hazırladı. Bu tüzük uyarınca silahlı şiddet eylemlerinin yanı sıra halkı kışkırtmak için özel birlikler kuruldu (Adanır, 2001).

² Bu kelime "yüksekçiler" anlamına gelmektedir.

YMK'nın Bulgaristan sınırları dışındaki operasyonları yöneten şefi Albay Anastasas Iankoff (Yankof) 1902 Ağustos'unda doğduğu köy olan Zagoritsini'ye (Зaгopичaнe, 41.373632, 25.341621³) yaklaşık 100 kişilik bir çete ile çıkageldi. Iankoff bölgedeki DMİK üyesi çeteleri toplantıya çağırıldı. Oldukça gergin bir havada geçen toplantıda Iankoff; YMK'nın 20 Eylül'de genel bir isyan çıkaracağını, Rus generalleri tarafından desteklenen Bulgar ordusunun elindeki tüm imkânlarla isyancılar lehine müdahil olacağını söyledi. DMİK'in Manastır'daki genel karargâhı bu plana karşı çıktıysa da yüzlerce YMK üyesi çeteci sınırdan Osmanlı topraklarına sızıyordu (Glenny, 2012). Nihayetinde yapılan hazırlıklar sonucunda YMK, Selanik Vilayetine bağlı (Sezen, 2017) Cuma-i Bala (Блaгoевгpaд, 42.020469, 23.094402) kazasında 23 Eylül 1902 tarihinde bir isyan girişiminde bulundu ancak bu girişim Osmanlı Devleti tarafından akamete uğratıldı (Beydilli, 1989; Rossos, 2008). 1902 isyanının bastırılmasında Osmanlı Devletinin bölgedeki mülki amirlerinin gözlemlerinin ve bu gözlemler sonucu yaptıkları hazırlıkların önemli payı vardır (Uzer, 1999).

Bu isyandan birkaç ay sonra 8 Aralık 1902'de Rumeli Müfettişliği kuruldu ve bu göreve Hüseyin Hilmi Paşa atandı. Rumeli Müfettişliğine geniş mülki ve askeri yetkiler verilmişti. Ayrıca bu makamdan Rumeli'de gerçekleştirilmesi gereken ıslahatları yapması bekleniyordu (Beydilli, 1989).

1902 isyanı sonrasındaki dönemde bölgede silah toplama faaliyetleri de artmıştı. Özellikle Razlık (Paзлoг, 41.885515, 23.463932) Kaymakamı Tahsin (Uzer) Bey'in bu dönemde kayda değer miktarda silah topladığı Osmanlı Arşiv evrakından takip edilebilmektedir (Y.PRK.UM., 61/22; Y.PRK.UM., 61/56; Y.PRK.UM, 60/113). Osmanlı tarafının artan iç güvenlik önlemlerine karşın 1903 yılının başlarında Lezekop'ta da bir isyan girişimi olmuş ancak bu girişim isyancıların Pirin Balkanında 150 kadar kayıp vermesiyle akamete uğratılmıştı. Bu ayaklanma sonucunda bölgedeki bir mağara içinde çok sayıda silah ve cephane ele geçirilmişti (Uzer, 1999).

Osmanlı Devletinin Rumeli topraklarında artan hareketlilik üzerine Avrupa Devletleri de boş durmamışlardı. Avrupa devletleri tarafından oluşturulan Viyana Islahat Programı adlı reform paketi Osmanlı Devleti tarafından 23 Şubat 1903'te kabul

³ Osmanlı kaynaklarında genelde eski isimleri ile geçen yerlerin tespit edilebilenlerinin ilk kullanımlarında bugünkü isimleri ve koordinatları parantez içinde verilecektir. Yerleşim merkezlerinin Osmanlı Devleti dönemindeki isimlerinin bulunmasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan Hrt_000073-956.101.497.6 MEM 956.101.497.6 MEM 1300 1, Hrt_Gec_000153 - 912.565.11 ANK 912.565.11 ANK [t.y.] 1, Hrt_011043 - 912.496 SEL 912.496 SEL 1300 numaralı Osmanlı Balkan Vilayetlerinin haritaları kullanılmıştır. Bu haritalardaki verilerle Google Maps (<https://maps.google.com>), Google Earth (<https://earth.google.com>) yazılımlarındaki verilerle karşılaştırılarak mezkur yerleşimlerin bugünkü adları ve koordinat sistemindeki numaraları tespit edilmiştir. Diğer yandan sözü edilen tarihi ve modern kaynaklarda ismi bulunamayan ya da bugünkü adı tespit edilemeyen yerleşim adlarının yanlarına parantez içinde “?” (soru işareti) konuldu.

edildi. Bu reform paketi Osmanlı tarafının da öngördüğü ıslahatlarla örtüştüğünden dolayı Osmanlı Devleti tarafından kolayca kabul gördü (Beydilli, 1989).

Cuma-i Bala isyanının başarılı bir şekilde bastırılmasına karşın Bulgar komitecilerin karışıklık çıkarma çabaları son bulmadı. 1903 yılının Ocak ayında toplanan bir kongrede, DMİK lideri İvan Garvanov'un yoğun etkisi ve çabalarıyla bahar aylarında büyük bir isyan hareketine girişmek için karar alındı. DMİK'in üst düzey isimlerinden Delçev, Sandanski ve Petrov; Garvanov'un etkisiyle alınan bu kararı kabul etmediler (Rossos, 2008).

Gerçekten de 1903 Nisan'ının başlarında bölgede eşkıya hareketliliği arttı. Diğer yandan Bulgar çetelerinin demiryolu üzerindeki köprü ve tünelleri hedef alacağı istihbaratı edinildi (Şenışık, 2017). Yine bu dönemde Razlık Kazası yakınlarındaki Dobrinişte (Добринище - 41.820508, 23.556685) ve Elşenice (Елешница, 41.864628, 23.616684) köylerinin Hıristiyan ileri gelenleri bölgedeki hükümete başvurarak, komitaların daha önce toplanılan silahlar yerine yurt dışından yeni silahlar getirmek istediklerini ancak ahalice hükümete bağlı olduklarını, bu silahları kabul etmediklerini komitadan gelenlere söylediklerini beyan ettiler (Y.PRK.UM., 63/66).

Nisan ayının sonunda Selanik'te biz dizi anarşi eylemi gerçekleşti. 28 Nisan 1903 günü Selanik'ten ayrılmakta olan "Quadalquivir" adlı Fransız yolcu gemisi Bulgar anarşistler tarafından dinamitlenmek suretiyle tahrip edildi (Uzer, 1999). Ertesi gün Osmanlı Bankası binası ve Selanik Postanesine de bombalı saldırı düzenlendi. Ayrıca bir trene de saldırı düzenlenmiş, şehrin gaz ve su dağıtım şebekesi yine bombalarla hedef alınmıştı. Ancak Osmanlı Devleti kısa sürede anarşi hareketlerini bastırdı ve 30 Nisan itibarıyla şehirde tam bir asayiş tesis edildi (Şenışık, 2017; The Times, 1903; Adanır, 2001). Bu saldırılar Bulgar isyancıları için umdukları olumlu etkiyi yapmaktan oldukça uzak kaldı. Aksine Avrupa kamuoyu saldırılara karşı olumsuz bir tepki gösterdi. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde yaşayan 2000 Bulgar asıllı vatandaş bu eylemler nedeniyle tutuklandı. Tutuklananlar arasında Garvanov'un planladığı genel isyan planında önemli yer tutan isimler de vardı (Adanır, 2001).

Selanik saldırılarının Osmanlı Devleti tarafından hızlı bir biçimde bastırılması ve suçluların yakalanması Bulgar isyan hareketi için oldukça istenmeyen durumlar oluşturmuştu. Bu durum üzerine 2-7 Mayıs tarihlerinde bir dağ kasabası olan Smilevo'da (Смилево, 41.153769, 21.110770) Manastır devrimci bölge toplantısı gerçekleştirildi. Dame Gruev'in başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda Selanik olaylarının, neden olduğu sonuçlar itibarıyla tasvip edilmediği dillendirildi ve genel isyan için hazırlıkları hızlandırma kararı alındı (Rossos, 2008). Ancak bu sırada, 4

Mayıs 1903'te, isyancı eşkıya çetelerinin liderlerinden Gotse Delçev'in (Гоце Делчев) öldürülmesi isyancılar arasında ciddi bir moral bozukluğu oluşturduğu gibi bu moral çöküntüsü yerel halka da yansdı. İsyana destek vermek için çeşitli tertibatlar kuran yerel Bulgar halk silahlarını iade etmeye ve eşkıyanın yerlerini devlete ihbar etmeye başladı. Bu yüzden genel isyan 1903 yazına ertelenmek zorunda kaldı (Adanır, 2001).

Bölgenin önemli noktalarından Razlık'ta Kaza Kaymakamı olarak görev yapmakta olan Tahsin Bey (Uzer) bu sıralarda artan eşkıya hareketliliğinden dolayı Müşir İbrahim Paşa'nın bölgeyi teftiş etmekle görevlendirildiğini ancak gerçekleştirdiği teftişlerin sonucunda gerçekçi bir rapor ortaya koyamadığını ifade eder. Tahsin Bey'e göre bu durum Osmanlı tarafının İlinden İsyanına hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur (Uzer, 1999).

Diğer yandan, Delçev'in öldürülmesine ve genel isyanın ertelenmesine karşın Bulgar eşkıyasının tacizleri devam etmiştir. Örneğin Mayıs ayının sonlarına doğru Bulgaristan sınırına yakın bir mevki olan Razlık'ın Hayduttaşı karakolu, sınırdan sızarak Osmanlı topraklarına giren eşkıyanın saldırısına uğradı. Ancak saldırı karakolda görevli personel tarafından savuşturuldu ve çete bölgeye sızdığı aynı yoldan Bulgaristan'a kaçtı (A.MTZ.(04), 101/61, Lef 1).

Yaz ayları başlarken bölgedeki hareketlilik de oldukça artmıştı. Bulgar tarafının isyan hazırlıkları o raddeye varmıştı ki Nevrekor (Гоце Делчев, 41.577981, 23.734696), Cuma-i Bala, Razlık, Petriç (Петрич, 41.401609, 23.210337) ve Melnik (Мелник, 41.524627, 23.391657) kazalarındaki dükkanlarda mum fitili kalmamıştı. Razlık Kaymakamı Tahsin Bey bu konuyu özel olarak takip etmiş ve içlerinde köylülerin de bulunduğu Bulgarların isyana hazırlık olarak "fişeklik" ürettikleri ve bu yüzden piyasada mum fitili kalmadığı izlenimini edindiği hatıratında aktarmıştır. Tahsin Bey'in aldığı istihbaratlardan biri de Bulgar köylülerin zahire ve değerli eşyalarını toprak altına ya da mağaralara taşıdığı şeklindeydi. Tahsin Bey'in ifadesine göre bu sıralarda Bulgar gençleri sınırın Bulgar tarafına geçmekte ve tepeden tırnağa silahlı olarak Osmanlı topraklarına geri dönmekteydiler (Uzer, 1999). Yine bu dönemde, Haziran ortasında gerçekleşen bir çatışmada birkaç ay sonra İlinden İsyanının önemli mevkilerinden biri olacak Kruşevo'nun (Крушево, 41.370523, 21.249956) yerlilerinden Bulgar asıllı bir Osmanlı vatandaşı, bir Bulgar çetesi ile gerçekleşen çatışmada ele geçirildi (TFR.I.MN. 11/1082).

Bulgar eşkıyasının hedefinde sadece Türkler ve Osmanlı devleti yoktu. Bölgedeki Bulgar olmayan gayrimüslim unsurlar da Bulgar isyancıların vahşetlerinden paylarına düşeni alıyorlardı. Örneğin Haziran ayının sonunda Filorine (Флорина, 40.783529, 21.415359) Kazasının Tırn (muhtemelen Трн, 41.073098,

21.411164) köyünü basan eşkıya, köyün Rum ahalisinin ileri gelenlerini vahşi surette katletti ve bazılarını da yaraladı (HR. TH. 286/102, Lef 3). 28 Haziran günü Manastır kırsalında çıkan bir çatışmada 2 Bulgar çete mensubu ölü ele geçirildi (HR. TH. 286/102, Lef 2). 29 Haziran'da Görice (Korçë, 40.614379, 20.777871) kırsalında Koşaniç(?) köyünü basan Bulgar eşkıya Vasil Çekolarov (Васил Христов Чекаларов), köylülerin devletle işbirliği yaptığından bahisle köyün kocabaşını öldürdü ve bir köylüyü de darp etti (TFR.I.MN. 12/1779).

Temmuz ayının ortasında Manastır'ın Çapari (Цапари, 41.056808, 21.178152) köyü yakınlarında eşkıya unsurları ile Osmanlı güçleri arasında temas sağlandı. Bu çatışmada 8'i ölü olmak üzere 9 çete mensubu ve çeşitli silahlar ele geçirildi. 2 askerin de şehit olduğu çatışmada ele geçen evraktan yok edilen çetenin bölgeden para toplamakta olduğu anlaşılıyordu (Y.A.HUS., 452/55). 17 Temmuz tarihli bir telgrafa göre Razlık Kazasının Godlevo (Годлево, 41.928761, 23.481399) köyünde bir hanede silah yığınağı yapıldığı istihbaratı üzerine kolluk kuvvetlerince bahsi geçen evde arama yapılmak istendi. Ancak arama yapılacak evden kolluk güçleri üzerine ateş edilmesi sonucunda biri ölü olmak üzere iki eşkıya ve bir miktar silah ve cephane ele geçirildi (A.MTZ.(04). 99/88, Lef 1.) Yine Haziran'ın başında 50 eşkıyanın yanlarında 50 silah ve 20 dinamit fişegi ile Osmanlı-Bulgar sınırı geçmesi yaklaşmakta olan genel isyanın hazırlıklarından sayılabildi (A.MTZ.(04) 77/1). Gazeteci Ali Naci Karacan'ın aktardığına göre genel isyandan önceki birkaç ayda Osmanlı güçleri ile eşkıya arasında 86 çatışma vuku bulmuştu (Karacan, 1934).

Razlık Kaymakamı Tahsin Bey'in aldığı bir istihbarata göre isyanın hemen öncesinde Razlık'ın Beliçe (Белица, 41.949908, 23.559850) köyünde Bulgar halk bazı mallarını saklamak için toprağa gömmeye başlamıştı. Bulgar halk diğer yandan küçük ve büyükbaş hayvanlarını sınırın Bulgar tarafına kaçırıp sürülerini isyanın karışıklığının sebep olacağı bir yıkımdan korumaya çalışıyordu (TFR.I.SL., 16/1563).

Temmuz ayının sonunda Manastır'ın güneybatısındaki Lahıçe (Лавци, 41.014984, 21.302818) köyüne yapılan bir baskında "Makedonya ve Edirne İhtilali İkinci Şubesi" adına yazılmış ve "Makedonya İhtilal Komitesi Pelister Mevkii" mührü vurulmuş 15 Temmuz 1903 tarihli bir DMİK evrakı ele geçirildi. Bu evrakta genel bir isyanın başlangıcı haber ve isyan başladığında halkın isyana katılması salık veriliyordu. Diğer yandan belgedeki "aşğılık Türkler" gibi ırkçı ifadeler de dikkat çekiyordu. Manastır Vilayeti'nin aldığı diğer bir istihbarata göre ise biri Rus asıllı olmak üzere 15 Bulgar subayının Resne (Ресне, 41.090546, 21.013119) civarına geldiği ve bu subayların çok yakında vuku bulacak bir isyanda birer çete yönetecekleri öğrenilmişti (TFR.I.MN. 14/1343, Lef 3). Lahıçe muhtarının üzerinde yakalanan diğer

şifreli evraklar çözüldükçe planlanan isyanın diğer ayrıntıları da ortaya çıktı. Çözülen evraklardan birinde isyanın ilk gecesinde Rumların ve Türklerin katledileceği, çadırli ordugâhlara saldırılacağı, telgraf tellerinin tahrip edileceği yazıyordu. Yakalanan evrak isyana destek için halktan yardım toplanmasından, köylerde saklanmış silah ve cephanelerden, eşkıya reislerinin merkez komitesine ulaşmalarının gerekliliğinden bahsediyordu. Bunun yanında köylerde bulunan zahirenin eşkıyanın istifadesi için hangi şekilde hangi mevkie bırakılması gerektiği gibi planlamalar da bu evrakta yer alıyordu (TFR.I.MN. 14/1343, Lef 1). Manastır Vilayeti, 1 Ağustos 1903 tarihinde Rumeli Müfettişliğine gönderdiği telgrafta, edinilen diğer yeni istihbaratların da değerlendirmeye alınmasıyla birkaç gün içinde bölgede büyük bir isyan hareketinin vukuu bulacağını anlaşıldığını ifade etti (TFR.I.MN. 14/1343, Lef 2).

İsyan hareketinin başlayacağına dair oldukça doğru bir değerlendirmede bulunan Manastır Valiliği hemen bir acil hareket planı hazırladı. Manastır Valiliğinin isyanın amacına dair değerlendirmesi eşkıyanın İslam köylerini vuracağı, mağdur olan Müslüman köylülerin de misillemeye bulunacağı ve bu suretle Bulgarlar tarafından Avrupa'da bir algı harekâtı yapılacağı yolundaydı. Bu yüzden bölgede mutlak bir asayiş sağlanmalıydı. Ancak Ağustos ayının hemen başında Manastır Vilayetinde bu kadar geniş çaplı bir iç güvenlik operasyonunu ifa edebilecek büyüklükte askeri güç yoktu. Bu yüzden planın ilk aşaması vilayetteki kuvvetlerin iki gün içinde bir livalık güçle takviye edilmesiydi. İki ya da üç tabur Pelister (Baba Dağı, Βαρνούντας, 41.004795, 21.180841) taraflarını tutmak üzere görevlendirilecekti. Bu taburlar gayri nizami harp için oldukça uygun bir zemin teşkil eden bölgede eşkıyanın toplanmasını engelleyecekti. Bir alay kadar bir kuvvet Filorine'ye yerleştirilecekti. Manastır Vilayetine göre bu plan ilk aşamada isyanı "tecil ve tehir" edebilirdi ancak isyan hareketinin tamamen bastırılması için daha büyük kuvvetler gerekliydi (TFR.I.MN. 14/1343). Bunun üzerine Rumeli Müfettişliği Manastır Valiliğine asayişin sağlanması adına rediflerin silah altına alınması talimatını verdi (TFR.I.MN. 14/1343, Lef 4).

Rumeli'deki gerginlik ve artmakta olan çete faaliyetleri basının da dikkatini çekmişti. Şura'y-ı Ümmet gazetesi kamuoyunun dikkatinin bir takım başka olaylara odaklanması nedeniyle Bulgar isyanı meselesinin gündemden düştüğünü ancak Bulgar eşkıyanın bir isyan hazırlığında olduğunu yazıyordu. Henüz 26 Temmuz'da dikkatleri Bulgar meselesine çeken Şura'y-ı Ümmet, eşkıyaların gayrimüslim köylüleri isyana teşvik ettiklerini ve rast geldikleri savunmasız durumdaki Müslüman ahaliyi katlettiklerini belirtiyordu. Şura'y-ı Ümmete göre bölgeye yaklaşık 300.000⁴ kişilik bir

⁴ Selanikli Şemseddin'e göre bu yığınak 350.000 asker civarındadır (Selanikli Şemseddin, 1324).

kuvvet yığan Osmanlı Ordusu, konjonktürden dolayı Avrupa'dan da yardım göremeyeceğini bilen Bulgar eşkıyasına karşı önemli bir üstünlük elde etmişti. Ancak Bulgar isyanını ateşleyen esas kaynak Bulgaristan'ın ve Bulgar halkının kendisiydi (Devlet-i Aliye ve Bulgaristan, 1903). Rumeli topraklarındaki hareketlilik Avrupa basınıının da gözünden kaçmamıştı. The Times'ta yer alan bir habere göre Rumeli'deki çetecilik faaliyetleri Ağustos ayının başında iyiden iyiye yoğunlaşmıştı (Bulgarian Bands in Macedonia, 1903).

İlinden İsyanının hemen öncesinde Rumeli'deki olağanüstü halin daha iyi yönetilmesi için eski Kosova Valisi Hafız Paşa yeniden bu göreve atandı (Uzer, 1999; The Situation in Macedonia, 1903).

3. İlinden İsyanı

İsyanın temel amacı Osmanlı Rumeli topraklarında genel bir asayiş sorunu çıkarmaktı. Bulgar komitaları böylelikle Rumeli'deki asayiş sorununun çözülmesi için Avrupa'nın Osmanlı Devleti aleyhinde müdahil olacağını umuyorlardı. Onlara göre eğer Rumeli'de devlet otoritesinin zayıf olduğu görülürse Osmanlı hükümetinin bölgedeki hâkimiyetine Avrupalı devletlerce son verilecek ve bölge yine Avrupalıların nezaretiyle Rumelili Hıristiyan unsurların ağır basacağı yerel bir hükümete bırakılacaktı (Karacan, 1934). Diğer yandan alınan bir istihbarata göre Bulgarların amaçlarından biri de köyleri yakmak ve bu köylerde bulunan Müslüman nüfusu katletmektir (TFR.I.SL. 16/1563). Gerek bu tür bir istihbarattan ve gerekse de isyan sırasında birçok Müslüman köyünün yakılması ve sakinlerinin katledilmesinden isyanın bölgede nüfus dengesini değiştirmeye yönelik bir amacı olduğu da anlaşılıyordu.

İsyanın başlangıç günü Hıristiyan Ortodoks takvimine göre Aziz İlyas yortusuna denk geldiği için İlyas Günü – İlinden İsyanı (Bulgarca Илинденско востание) olarak anılmaktadır (Rossos, 2008). İsyan hareketinden 10 gün kadar önce komitalar örneğin Resne'deki Bulgar halka pazardan gizlice yüksek miktarda çarık, tuz ve un alması talimatını verdi. Böylelikle isyan için iaşe hazırlanacaktı. İhtilalden iki gün önce Bulgar elebaşları bazı köyleri dolaşarak halka isyanın başlangıcı hakkında bilgi verdiler. Komitacıların gittiği köylerden çevre köylere 2'şer kişilik postalar gönderilerek isyanın başlangıcı diğer köylere de haber verildi (Karacan, 1934). İsyan 2 Ağustos'ta sabaha karşı DMİK tarafından ağırlıklı olarak Manastır Vilayetinde başlatıldı. Sabaha karşı telefon ve telgraf hatları kesildi, stratejik önemdeki bazı köprüler havaya uçuruldu ve Müslüman arazi sahiplerinin topraklarına saldırıldı (Rossos, 2008).

Eşkıyanın isyanın ilk günlerinde ve devamında gerçekleştirdiği yaygın eylemlerden biri demiryollarının tahrip edilmesi ve telgraf tellerinin kesilmesi suretiyle Osmanlı yerleşim ve askeri birimleri arasında nakliye ve iletişimin kesilmesiydi. Tahrip edilen demiryolları amele takımlarıyla tamir edilecekti ancak güvenlik gerekçesiyle her amele takımına en az 10 askerin eşlik etmesi gerekiyordu. Ancak bu işe ayırmak için elde yeteri kadar asker bulunmuyordu (BEO 2136/160195). Diğer yandan eşkıyanın sadece demiryolu hatlarına değil, hatların işler durumda tutulması için gerekli hat barakalarına zarar verdiği ayrıca demiryolu personeline şiddet uyguladığı da oluyordu (BEO, 2136/160195; BEO, 2136/160195, Lef 1). Trenlerin işlenmesi o kadar önemliydi ki isyana karşı redif⁵ taburlarının silahaltına alınmasına karşın demiryolunda görev yapan rediflerin işlerinin başında kalmaları için bir istisna sağlandı (BEO 2136/160195, Lef 5).

Telgraf haberleşmesi ise bambaşka bir sorundu. Örneğin Pirlepe'den Kruşevo'daki isyanı bastırmak üzere harekete geçecek olan Bahtiyar Paşa 8 Ağustos'ta Manastır Vilayeti ile haberleşirken teller kesildi. Bahtiyar Paşa telgraflaşmada helyosta cihazına başvurmak zorunda kaldı (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 7). Bunun yanında bir miktar süvari ile yola çıkarılan teknik personel, bir süre sonra telgraf hatlarını tamir etti (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 3).

Osmanlı Devletinin Rumeli topraklarındaki birçok bölge isyandan etkilenmesine karşın önemli çatışmalar birkaç merkezde toplanmıştı. Manastır Vilayetinde merkez kaza, Kırçova (Кичево, 41.512719, 20.951774) Resne, Pirlepe, Kosova Vilayetinde ise Koçana (Кочани, 41.915903, 22.408740), Koçarın (mutemelen Кошари, 42.205449, 22.364352), Osmaniye (Пехчево; 41.762548, 22.883371) Selanik Vilayetinde merkez kaza ve Siroz Sancağının (Σέρρες, 41.087091, 23.549600) kırsalı yaklaşık 30.000 militanın katıldığı isyandan en çok etkilenen bölgeler olmuştu (Aydın, 1989). Ancak gerek isyan hareketinin en uzun sürdüğü yer olması ve gerekse de daha sonra buradaki harekate bugünkü Kuzey Makedonya ve Bulgaristan'ın Slav kökenli halkının yüklediği sembolik anlamdan dolayı Pirlepe'ye (Прилеп; 41.345215, 21.556758) kuş uçuşu 25km Batı'da bulunan Kruşevo köyündeki çatışmalar günümüze etkilerinden dolayı önemlidir.

3.1. Kruşevo Dışındaki Mahallerde İsyanın Gelişimi

Selanik'e bağlı Yenice-i Vardar (Γιαννιτσά, 40.793503, 22.412300) kazasının köylerinden Gömence'de (Γουμένισσα, 40.947017, 22.451967) gece bire çeyrek kala

⁵ Redif sistemi belirli bir yaş aralığındaki vatandaşlardan teşkil edilen yedek ordu niteliğindeki birliklere verilen addır. Rediflerden oluşan redif taburları barış zamanında yılın belirli zamanlarında askeri talim ve terbiye ile uğraşırlardı. Kriz ve savaş zamanlarında ise askere alınarak görevlendirilirdi (Özcan, 2007)

hareketlilik başladı. Köyün Bulgarlara ait evlerinden Osmanlı askerleri üzerine silah, bomba ve çeşitli patlayıcı maddeler atıldı. Ancak askerden ve Müslüman ahaliden kayıp verilmeksizin o gece içinde isyan bastırıldı. Ohri'de (Охрид, 41.123359, 20.801332) ise biraz daha büyük bir çete ile kolluk güçleri arasında çatışma çıkmasına karşın eşkiya 20 kayıp verince geri çekilmek zorunda kaldı (BEO, 2139/160368 Lef 1). Takip eden günlerde Ohri kırsalında tekrar harekete geçen eşkiya kolluk kuvvetlerine karşı yine 20 kayıp vererek çekilmek zorunda kaldı (Y.A.HUS. 455/66, Lef 2). Ohri kırsalında başka bir mevkide eşkiyaya 50 kayıp verdirildi. Trenbişte'ye (muhtemelen Trebisht, 41.408431, 20.541558) sevk edilen Mülazım Vekili Behçet Efendi biri çete reisi olmak üzere 8 eşkiyayı ölü olarak ele geçirdi. Bir başka mevkide (Meşvişte?) 4 çete mensubu öldürüldü ve çete reisi ağır yaralı olarak ele geçirildi. Ustruga (Струга, 41.177458, 20.683599) nahiyesinde ise yaklaşık 150 eşkiya etkisiz hale getirildi (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 1).

3 Ağustos'ta Ohri-Ustruga ve Ohri-Manastır arasındaki telgraf telleri eşkiya tarafından kesildi. Ohri'yi diğer merkezlere bağlayan bazı önemli köprüler yine eşkiya tarafından tahrip edildi. Aynı gün Ohri'de yaşayan eli silah tutan Bulgarların tamamı dağlara çıkarak isyancı çetelerine katıldı. Ohri Kaymakamlığı sağduyulu davranarak Müslüman nüfusun kuvvetli bulunduğu Ohri ve Ustruga'dan din adamlarına ve halkın ileri gelenlerine her ne olursa olsun Hıristiyan halka karşı bir misilleme yapılmamasını salık verdi. Tüm Müslüman köy muhtarlarına Hıristiyan ahaliye karşı herhangi bir misillemede bulunmamalarına dair beyannameler tebliğ edildi. Eşkiyanın yolları tutmasından dolayı lojistik sıkıntısı başgöstermesi ihtimaline Ohrili vatansever ahaliden bir erzak komisyonu kuruldu. Bu erzak komisyonuna hiçbir şart altında Hıristiyan ahaliden parasız herhangi bir şey almamaları tembih edildi. (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 1). Eşkiyanın esas amacının olan Avrupa'nın müdahalesini sağlamak olduğu düşünüldüğünde Ohri Kaymakamlığının bu reflekslerinin politik olarak ne kadar uygun olduğu takdir edilebilir.

Ohri'deki çatışmalar şehir merkezinin dışında yoğunlamıştı. Şehir içinde ise ciddi bir kriz yönetimi gerçekleştiriliyordu. Erzak komisyonuna ek olarak bir nakliye komisyonu kurularak etraftaki askere erzak ve cephane yetiştirilmesi için organizasyon yapıldı. Şehirdeki birlikler etraftaki çatışmalar için sevk edilince "ilave efrat" 5 saat içinde donatılarak silah altına alındı. Olası ihtiyaç durumu için 20 kişilik bir süvari takımı da kuruldu. Ohri Redif Taburunun merkez kaza teşkilatındaki iki taburu bir gün içinde silah altına alındı (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 1).

Manastır'da isyan karanlığın çökmesini müteakip şehir merkezi civarında birkaç ot bağının yakılmasıyla başladı. Manastır vilayet merkezi ile Ohri, Kırçova ve

Selanik arasında iletişimi sağlayan telgraf telleri eşkıya tarafından kesildi. Manastır'a bağlı kırsal mevkilerde Bulgar halk köylerini terk ederek dağlara çıktılar. Yine bu sırada Müslüman köylerine ve Osmanlı askerlerine yönelik saldırı vakaları yaşandı. Tabii olarak Manastır'a bağlı bölgeler vilayet merkezinden takviye asker talep ettiler. Ancak Manastır merkezinde, bağlı yerleşim birimlerine göndermek için yeterince asker bulunmadığından öncelik aciliyet arz eden mevkilere verildi. İsmileve'de (Smilevo, Смилево, 41.153769, 21.110770) gündüz vakti köydeki evlerde pusuya yatmış olan eşkıya gece 11 sularında yoklama için toplanmış askerlerin üzerine ateş açtı. 5'i jandarma 8'i nizamiye sınıfı 13 asker bu çatışmada şehit oldu. Nahiye memurlarıyla, mevkide bulunan askerlerin kuşatılmasından dolayı İsmileve köyüne Manastır'dan kuvvet gönderildi ve kuşatma altındakiler kurtarıldı. Manastır ile Pirlepe arasında kesilen telgraf hatları hızla onarıldı (TFR. I. MN.14/1362, Lef 1; TFR.I.MN. 14/1398, Lef 2). Ayrıca Manastır-Görice yolunda iki ev ve bir karakol eşkıya tarafından yakıldı (BEO, 2139/160368, Lef 1).

İsmileve isyanın geç döneminde de çatışmaların sürdüğü bir mevki oldu. Bahtiyar Paşa'nın Kruşevo'daki iç güvenlik operasyonu tamamladıktan sonra Eylül başlarında komuta ettiği bir çatışmada büyük bir eşkıya çetesinden iki yüz kişi etkisiz hale getirildi. Bu çatışmada Osmanlı tarafından iki asker şehit oldu. Bir Osmanlı subayı ve iki nefer de yaralandı (İ.HUS. 109.52, Lef 1).

Demirhisar (Демир Хисар, 41.221383, 21.202439) nahiyesine bağlı birçok köy eşkıya tarafından kısmen ya da tamamen yakıldı. Resne Nahiye merkezinde hükümet dairesi ve askerlerin kaldığı mevkilere saldırı oldu. 3 Ağustos'ta Prespa Nahiyesinin merkez köyü Nakoliç (Наколец, 40.893507, 21.109171) eşkıya tarafından basıldı. Köydeki müfreze kısa bir süre önce yardım için başka bir bölgeye gönderilmişti. Eşkıya hükümet merkezini yakma girişiminde bulundu. Nahiyeden ayrılan müfreze Nakoliç'in basıldığı haberini alınca köye geri dönmek üzere harekete geçti. Müfreze yolda başka bir çete ile karşılaştı ve çıkan çatışmada eşkıyadan 30 kişi öldürüldü. Müfreze ise bir şehit verdi. Ardından Nakoliç'e giren müfreze köyü basan eşkıyayı köy dışına çıkardı. Eşkıya köyün Hıristiyan ahalisinden bir kadını öldürmüştü. Yine köyleri basılan ve evlerinden ayrılmak zorunda kalan bazı köylüler Nakoliç'e sığındılar (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 2).

Pirlepe merkezinde durum sakin olmakla beraber 11 Ağustos'ta Pirlepe'ye bağlı Morihova Nahiyesi merkezi Vitolişte (Витолиште, 41.179692, 21.827333) eşkıya tarafından saldırıya uğradı. Eşkıya nahiyedeki hükümet merkezine ve kışlaya hücum etmişse de başarılı olamadı. Bu çatışmada jandarmadan bir er yaralandı. Yine Pirlepe'nin birçok köyünde yaşayan 189 Bulgar'ın Kruşevo'daki eşkıya çetelerine,

Bulgar ahaliden 12 kişinin ise Vitolişte'yi basan çeteye katıldığı Pirlepe Kaymakamlığınca tespit edildi (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 4).

Görice kazasında da çatışmalar kırsalda yoğunlaştı. Çıkan çatışmalarda eşkiyadan toplam 18 kişi öldürüldü, 2 kişi de yaralandı. Bu civardaki çatışmalarda Osmanlı askeri hiç kayıp vermedi. Müslüman ahaliden bir kişi ellerinden yaralandı. Eşkiya tarafından 2 köy, 1 karakol ve 1 han yakıldı. Diğer yandan eşkiya bölgedeki canlı hayvan ve tarım ürünlerine de ciddi zarar verdi (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 5).

Manastır şehir merkezinde ciddi bir olay yaşanmadı. Manastır Vilayeti daha çok çevre kazalardaki isyanın bastırılması için süreci yönetti. Ohri'deki isyan hareketi daha çabuk bastırıldığından (TFR.I.MN. 14/1304) Ohri'nin Resne ve Prespa taraflarına yardım etmesi istendi. Manastır Vilayeti'ne bağlı Kesriye'de (Καστοριά, 40.515284, 21.270020) oldukça şiddetli çatışmalar çıktı. Bölgedeki Müslüman halkın vahşi bir katliama uğradığı Kesriye'ye Yunanistan sınırında görev yapan birlikler sevk edildi (TFR. I. MN.14/1362, Lef 1). III. Ordu Müşirliğinden Seraskerliğe gönderilen 11 Ağustos tarihli bir telgraftan anlaşılmaktadır ki Kesriye'deki şiddet hareketleri telgrafın gönderildiği bu tarihe kadar bastırılmıştır (Y.PRK.ASK. 200/2, Lef 3).

Filorine kırsalında bir kule, bir ev ve ayrıca iki çiftlik kulesi eşkiya tarafından kundaklandı. (BEO, 2139/160368 Lef 1). Eşkiyanın Florine'yi çevreleyen tepelerde toplanmaya başlaması üzerine kaza merkezini korumak üzere Manastır merkezinden takviye gönderildi (TFR. I. MN.14/1362, Lef 1).

Manastır'a bağlı Kırçova kazası ise isyanın ana hedeflerinden biri oldu. Oldukça kalabalık bir eşkiya grubunun saldırısına uğrayan kazanın Manastır Vilayeti ile telgraf haberleşmesi kesildi. Kırçova'daki mevcut askeri birlikler isyanı bastırmakta yetersiz olduğundan buradaki birliklerin takviyesi gerekiyordu. Ancak kazanın yaklaşık 60km güneydeki vilayet merkezi ile iletişiminin kesilmesinden dolayı Kırçova, 30 kilometre kuzeyde bulunan Kosova Vilayetine bağlı Gostivar'dan (Гостивар, 41.802927, 20.905578) bir bölük asker talebinde bulundu. Kosova Vilayeti Gostivar'dan bir bölük askerin Kırçova'ya gönderilmesini onayladığı gibi Gostivar'da asker eksikliği yaşanmaması için Prizren'den (42.215160, 20.747532) bir tabur askeri Gostivar'a sevk etti (TFR.I.KV. 29/2842, Lef 1). Kırçova'da ilk günlerde yaşanan çatışmalarda Osmanlı kolluk güçleri 3 şehit verdi ve 8 asker de yaralandı (TFR. I. MN.14/1362, Lef 1). Durum kontrol altına alınana kadar verilen toplam şehit sayısı 8'i buldu. Osmanlı güçlerinin toplam yaralı sayısı ise 17'ydi. Bununla beraber Kırçova'da 100 kadar eşkiya öldürüldü. Bulgar eşkiya Müslüman ahaliden 8 kişiyi katletti ve 10 kişiyi de yaraladı. (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 8).

İsyanın etkilediği diğer bir Osmanlı yerleşim merkezi ise Debre'ydi (Дебар, 41.520126, 20.528224). İsyanın başlamasıyla 2000'e yakın eşkıya Debre üzerine hücumla geçti. Ancak bölgedeki Osmanlı kolluk güçlerinin başarılı operasyonu ile kayıplar verdirilen eşkıya Kırçova taraflarındaki kırsal bölgeye doğru kaçtı (TFR.I.MN. 14/1363). 3 Ağustos'ta Debre kırsalında Selçe (Селце, 41.572247, 20.712282⁶) nahiyesinin güney doğusuna denk gelen sırtlarda toplanmış olan eşkıyalarla girişilen çatışmalarda eşkıyada 25 kişi ölü olarak ele geçirildi. Aynı gün Yaylanıçe (?) köyünde çıkan çatışmada 3'ü ölü olmak üzere 23 eşkıya ele geçirildi. Debre'den sevk olunan ve eşkıyanın saldırısına uğrayan başka bir birlikten bir yüzbaşı yaralandı ve bir er şehit oldu. Novakolaca-i Zir (?) ve Bala⁷ (?) köylerinin Müslüman ahalisi köylerine taarruz eden eşkıyaya karşı askeri yardım gelinceye değin karşı koydu. Bu sırada köyün Müslüman ahalisinden iki kişi şehit oldu ve iki kişi de yaralandı. 10 Ağustos'ta Yaylanıçe köyünde 60 kişilik bir Bulgar çetesi ile Osmanlı kolluk güçleri arasında çıkan çatışmada 3'ü ölü 2'si yaralı olmak üzere beş eşkıya etkisiz hale getirildi. Ayrıca sancak dahilindeki bir köprüyü tahrip etmeye çalışan bir eşkıya jandarma tarafından etkisiz hale getirildi (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 7).

Manastır'daki isyanı bastırmak üzere Prizren taraflarında bulunan Antalya Redif Livası ve 24 Anadolu taburu Müşir Ömer Reşit Paşa'nın kumandasında bölgeye hareket ettirildi. İsyanın ilk anlarında bölgeye sevk edilen topçu ve süvariler de Ömer Reşit Paşa'nın kumandasına verildi. Ayrıca Prizren'de bulunan İzmir Livası, Aydın Livasından iki tabur ve Siroz'dan gelen cebel bataryası Firzovik'e gönderildi. Konya Livası, 15. Süvari Alayı ve Üsküp'ten gelen topçu bataryası da isyanı bastırarak kuvvetler meyanında sevk edildi (Y.PRK.ASK. 200/2, Lef 1., Y.PRK.ASK. 200/23, Lef 3).

Çatışmaların yoğunlaştığı yerlerden biri de Tahsin Bey'in (Uzer) kaymakamı olduğu Razlık'tı. Tahsin Bey isyan gecesinin birkaç saat öncesinde bir muhbir tarafından bilgilendirilmişti. Aldığı istihbaratı merkeze yazmaya başlamıştı. Henüz merkezle haberleşmeler devam ederken Bulgar Ordusu subaylarından General Sonçev ve Albay Yankov komutasında bir tabur kadar kuvvet Razlık'ı kuşatmaya başladı. Durum merkeze bildirilirken telgraf telleri kesildi ve merkezle iletişim imkansız hale geldi. Çatışmaların başlamasıyla birlikte çevre köylerden hükümet konağına ulaşabilen ahali eşkıyaya karşı kendilerini savunabilmek için silah talep

⁶ Debre yakınlarında bu ada benzer iki yer vardır. Adı Osmanlıca haritada Selça olarak geçen diğer mevki bugün Selçi (Селци, 41.399263, 20.622456) adıyla anılmaktadır.

⁷ Gerek incelenen Osmanlıca haritalarda gerek Tahir Sezen'in yazmış olduğu Osmanlıca Yer Adları adlı eserde ve gerekse incelenen dijital haritalarda bu isme yakın bir isim bulunamamıştır. Ancak Debre'nin xx km güneydoğusunda "Novak" (Новак, 41.437819, 20.611647) adında camisi bulunan bir köy bulunmaktadır.

ettiler. Tahsin Bey de bütün sorumluluğu üstüne alarak mevki kumandanından aldığı 500 adet silahı bu köylülere dağıttı. Kaza merkezinde yaşanan şiddetli çatışmalar birkaç gün içinde Priştine Taburunun kazaya gelmesi ile Osmanlı güçleri lehine sonuçlandı. Dört gün süren çatışmalarda 300'ü ölü olmak üzere 800 eşkiya etkisiz hale getirildi. Ayaklanmanın 5'nci günü Siroz Taburu da kazada konuşlandı ve telgraf iletişimi de başladı (Uzer, 1999). 10 Ağustos itibarıyla Razlık'ta toplam iki tabur asker vardı ve bunlardan biri kaza merkezini kontrol ediyorken diğeri sınır hattına gönderilmişti (TFR.I.SL. 16/1556). İsyanın şiddetinin ilk 5 günde azalmasına karşın Razlık merkezinde kontrolün tam olarak sağlanması Eylül ayının sonlarına kadar sürdü (TFR.I.SL. 20/1945). Bu süreçte kaza kaymakamı Tahsin Bey'e yönelik bir suikast girişimi de yaşandı. Ancak iki suikastçı, Tahsin Bey'in evine attıkları bombanın pencere üzerindeki tel örgüye çarpıp kendilerine geri dönmesini müteakip infilakı sonucunda can verdiler (Uzer, 1999). Tahsin Bey'in aktardığına göre Belice (Белица, 41.950594, 23.558326) köyünde de ciddi çatışmalar oldu. Komitacılar Belice köyünde 100 kayıp verdiler ve köydeki Bulgarları da alarak sınırdan Bulgaristan içlerine kaçırdılar (Uzer, 1999).

İsyanın diğeri önemli bir mevki ise meşhur eşkiya liderlerinden Yane Sandanski'nin (Bul. Яне Сандански) bölgede çıkaracağı karışıklıklar için merkez üssü olarak seçtiği Banska (Банско, 41.839047, 23.484816) köyüydü. Banska köyü, bağlı bulunduğu kaza merkezi olan Razlık'ın yaklaşık 5,5km güneyinde bulunan ve eşkiyanın rahatça faaliyet gösterebileceği dağlık bölgelere giriş teşkil eden stratejik bir mevkiydi. Yaklaşık 150 kişilik çetesi ile Şıracı Boğazı yoluyla bölgeye gelen Sandanski ayaklanma gecesi köy civarında bir mandırada geceledi ve sabah olurken köylüleri ayaklandırmaya katmak, katılmayanları da cezalandırmak üzere Banska'ya girdi. Banska köyünden birçok Bulgar kökenli vatandaş bu çeteye gönüllü ya da zorunlu olarak katıldı. Ancak Osmanlı güçleri sabah henüz 4'te çete ile sıcak teması sağladı. Osmanlı kolluk kuvvetlerinden iki müfrezinin katıldığı ve yaklaşık 7 saat süren çatışmada Sandanski'nin emrindeki çete kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı kolluk kuvvetleri geri çekilen eşkiyayı ısrarlı bir şekilde takip etti (TFR.I.SL. 16/1550). Kaza merkezindeki çatışmalara katıldığı için Banska'ya gelemeyen Razlık Kaymakamı Tahsin Bey bölge ile irtibat kurmak amacıyla yaveri Ömer onbaşıyı bölgeden haber toplamakla görevlendirdi (Uzer, 1999). Ancak Ömer Onbaşı şiddetli çatışmalar sırasında ağır yaralandı ve akabinde şehit oldu (TFR.I.SL. 16/1550).

Bölgeden firar eden eşkiya yine Şıracı Boğazı yoluyla Yeltepe üzerinden Menlik kazasında bir Ulah köyüne doğru kaçtı. Halkın da geniş oranda isyan hareketine katıldığı Banska'da asayişin sağlanabilmesi adına Yüzbaşı İsmail kumandasında 80

kişilik bir müfreze köye gönderildi. Razlık merkezinde ise iki tabur asker kaldı ve bunlardan biri sınırdaki görevlendirildiğinden Razlık merkezinde asker ihtiyacı doğdu (TFR.I.SL. 16/1556).

Ancak gerek Razlık merkezinde ve gerekse de Banska'da eşkıyaya hızlı ve etkili müdahale edilmesine karşın bölgede isyanı alevlendirme girişimleri devam etti. Eylül ayına gelindiğinde Bulgarlar hala bölgeye silah ve adam yığmaya çalışıyordu. Ağustos'un 25'i civarında bölgede yaşayan Kıpti (Roman) bir vatandaş Banska'da yeni imal edilmiş büyükçe bir bomba bularak yerini Osmanlı makamlarına bildirdi (Y.PRK.UM. 66/61, Lef 1).

Ağustos sonlarında yaklaşık 200 kişilik üniformalı bir çete Pirin Balkanında hakim bir mevkiden Mülazım İdris Efendi komutasındaki ikinci sınıf redif müfrezesine ateş açtı. Açılan ateş sonrası başlayan çatışma on üç buçuk saat sürdü. Çatışma eşkıyanın bölgeden kaçmasıyla sonuçlandı (TFR.I.SL. 17/1680, Lef 3).

24 Eylül tarihli bir evraka göre sınıra yakın olan Godlova (Годлево, 41.929981, 23.477505) köyünde sınırdan silah ve cephaneye nakledildiği haber alındı. Aynı istihbarattan öğrenildiğine göre Draglište-i Zir (Долно Драглище, 41.934860, 23.513775) ve Banska'nın da aralarında bulunduğu birkaç köyde de hareketlilik devam ediyordu. Bu sıralarda Bane (muhtemelen bugünkü Banya, Баня, 41.880549, 23.522937) köyünde cephaneye dolu bir araba ele geçirildi. Diğer yandan birçok Bulgar gencinin köylerde görünmeye başlaması da dikkat çekiyordu. Selanik Valiliği bulunan bu emareleri yeni bir genel isyan hareketinin birkaç gün içinde başlayacağını işaretleri olarak değerlendirmişti (TFR.I.SL. 20/1936, Lef 1).

Nitekim alınan istihbarat doğru çıktı ve 26 Eylül'de gece vakti Razlık ile telgraf haberleşmesi kesildi. Eşkıya ve işbirlikçileri Razlık'ta bir mevkide asker üzerine ateş açtı ve çatışma çıktı. Çatışmada bir jandarma onbaşı şehit oldu. Sabahleyin çatışmanın yaşandığı 46 hanelik alan Osmanlı kolluk güçleri tarafından aranmak istenince evlerden askerler üzerine ateş açıldı. Tekrar alevlenen çatışmada birisinin üzerinde Bulgar ordusu resmi üniforması bulunan iki Bulgar eşkıya ölü olarak geçirildi. Bu sırada eşkıyanın cephanelik olarak kullandığı bir samanlık da alev alarak infilak etti. İtfaiye yangına müdahale etti. Eşkıyadan 100 kişilik bir grup ayrılarak Razlık'ın yaklaşık 4km kuzeyinde bulunan Baçevo (Баچهво, 41.918492, 23.447962) köyünü yakmak istedilerse de Osmanlı kolluk güçlerinin müdahalesi ile bu girişim de akamete uğradı. Diğer yandan eşkıya Razlık'ta Müslüman mahallesine girerek bir katliam girişiminde bulunmak istediysen de bu çabaları da sonuçsuz kaldı. Banska tarafından Razlık'a girmeye çalışan bir eşkıya çetesi de pusuda bekleyen Priştine bölüğü tarafından imha edildi. Toplamda iki gece süren çatışmalarda 33 eşkıya ölü

olarak ele geçirildi (Y.PRK.ASK. 204/106; TFR.I.SL. 20/1944, Lef 2). 28 Eylül itibarıyla Razlık'ta tam asayiş sağlandı (TFR.1.SL, 20/1945).

İsyan sürecinde Razlık merkezde ve kırsalda yaşayan yaklaşık 12.000 kişilik Bulgar nüfusun 8.000'e yakını sınırın Bulgar tarafına geçmek suretiyle firar etti. Tahsin Bey firar edenlerin tarlalarında bulunan muhafaza edilebilecek mahsulatı devlet ambarında koruma altına aldı. Yine geride bıraktıkları hayvanları sahipleri dönene kadar senet karşılığında Müslüman ahaliye emanet etti. Saklanamayacak cinsten olan zahire de satılarak, elde edilen gelir geri dönecek tarla sahiplerine ödenmek üzere mal müdürlüğüne teslim edildi (Uzer, 1999; TFR.I.SL. 42/4189).

Tahsin Bey'in bu davranışı Bulgaristan'ın Syar Ajanı'nın 17 Haziran 1904'te İstanbul'daki Prenslik Diplomatik Ajanlığına yazdığı raporda da zikredilmiştir. Raporda Tahsin Bey'in topraklarına dönen Bulgar ahalinin yeniden yerleştirilmesinde kolaylıklar gösterdiği, korunan malların dönen göçmenlere iade edildiği, tarlalarda kaldığı için satılan mahsulatın nakdi değerinin dönen göçmenlere ödendiği ifade edilmiştir (Bozhinov & Panayotov, 1978).

İlinden İsyanı sırasında olayların yoğunlaştığı yerlerden birinin Razlık olması bölgenin Bulgaristan sınırına yakın olmasından kaynaklanıyordu. Örneğin isyanın başlangıcından bir gün sonra, 3 Ağustos'ta 100 kişilik bir Bulgar eşkıya grubu Cuma-i Bala'nın hat't-ı imtiyaza (Bulgaristan sınırına) yakın bir köyünden sınırın Bulgaristan tarafına geçmeye çalıştı. Ancak Osmanlı güçlerinin müdahalesi üzerine ancak bir kısmı Bulgaristan'a kaçabildi (TFR. I. SL. 16/1518)

Yunanistan sınırına yakın bazı mevkiilerde ise nispeten daha az huzursuzluk oldu ve kısa sürede tam bir asayiş sağlandı. Kozana (Κοζάνη, 40.300059, 21.788338) , Naslıç (Νεάπολη, 40.312329, 21.373051), Kayalar (Kayılar, Πτολεμαΐδα, 40.512515, 21.680768) gibi merkezlerde alınan asayiş tedbirleri sayesinde gerek Müslüman ve gerekse de Rum nüfusun can güvenliği korundu (Y.PRK.ASK. 200/2, Lef 3) Kayalar Kaymakamı'nın raporundan anlaşıldığı kadarıyla eşkıya kırsaldaki bazı Bulgarları zorla isyana dahil etmişti (TFR. I.MN. 14/1398, Lef 6).

İlinden İsyanı sürerken olaylar kısmi olarak doğudaki Osmanlı Trakya topraklarına da sıçradı. Buradaki isyan hareketi genel isyandan 16 gün sonra 18 Ağustos'u 19 Ağustos'a bağlayan gece bugün Türkiye topraklarında bulunan ve Karadeniz'e kıyısı olan İğneada'da (41.877867, 27.988167) deniz fenerinin patlatılmasıyla başladı. 9 Eylül'e kadar süren isyan hareketinde bazı bombalama olayları, Müslümanlara yönelik cinayetler ve köy yakma olayları gerçekleşti. İlinden İsyanı sırasında bir yan isyan olarak gerçekleşen bu hareket Osmanlı kolluk güçleri

tarafından hızla bastırıldı. 8 Eylül itibarıyla bölgede tam asayiş sağlandı (Pehlivan, 2019).

3.2. Kruşevo’da İsyanın Gelişimi ve Sonuçlanması

İlinden İsyanı’nın Rumeli’de birçok yerleşimi etkilemesine karşın Pirlepe’nin (yaklaşık rakım 620m) yaklaşık 25km Batı yönünde dağlık bir mevki olan Kruşevo (Крушево, 41.370523, 21.249956, yaklaşık rakım 1.350m) kasabası, coğrafi şartlarından dolayı isyanın bastırılması uzadığı için daha sonraları bölgedeki Slav kökenli devletler tarafından sembolize edilmiştir. Bugün bir kasaba hüviyetinde olan Kruşevo’da İlinden isyanına atfen “Makedonium” (Споменик Илинден / Меморијален центар Македониум, 41.377465, 21.248359) adında fütüristtik tarzda bir anıt da dikilmiştir.

İsyanın başladığı 2 Ağustos günü dağlık, dik ve ulaşılması nispeten zor bir coğrafya olan Kruşevo’da hükümet konağı ve karakol sayıları 500’ü bulan (Adanır, 2001) Bulgar eşkiyası tarafından basıldı. Hükümet konağında bulunan devlet memurları hemen oracıkta şehit edildi (TFR. I. MN.14/1362, Lef 2). Baskın sırasında Kruşevo Nahiye Müdürü kasaba dışında olduğundan yerine tahrirat katibi Recep Efendi vekalet ediyordu. Recep Efendi eşkiya tarafından şehit edildi. Baba oğul polis memurları Hasan ve Hüseyin, kâtip Ferhat, tahsildar Baha ve telgraf çavuşu Şaban Bey de eşkiya tarafından katledilenler arasındaydı. Telgraf muhabere memuru Yaşar Bey ise ailesi ile beraber katliamdan kurtulmuştu ancak günlük eşyalarını bile yanına alamamıştı (Y.PRK.ASK. 200/39).

Nahiye merkezindeki müfreze hemen eşkiya ile çatışmaya tutuştu ve 1’i subay olmak üzere 7 şehit verildi. 8 asker de çatışmalarda yaralandı. Müfrezeden 35 asker ise Pirlepe’den gelen takviye kuvvetler sayesinde kurtarılarak nahiye dışına çıkarıldı (TFR. I. MN.14/1362, Lef 2). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan bir kayda göre isyan çıktığı sırada Kruşevo’yu toplamda 47 kişilik bir müfreze koruyordu. Bu müfreze sabaha kadar eşkiya ile çatıştı ve eşkiyaya 50’ye yakın kayıp verdirdi (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 2). Ancak sözü geçen müfrezenin, sayıları 500’ü bulan eşkiyayı tamamıyla dağıtması mümkün değildi. Dolayısıyla Pirlepe’den gönderilen muhtemelen yine zayıf takviyeler sayesinde bu müfrezeden 35 asker kurtarılabilirdi.

Hükümet memurlarına ve kasabadaki askeri müfrezeye saldıran Bulgar eşkiyası bölgenin Müslüman halkına da saldırdı. Bölge halkından Şerif Bey ve yanında bulunan 20 arkadaşının göndermiş olduğu telgrafa göre katliama uğrayan İslam köyleri adeta birer “kasaphane”ye dönmüştü. Yine bu telgrafta bildirildiğine göre bölgedeki hükümet memurlarının aileleri de Bulgar eşkiyası tarafından katledilmişti (BEO. 2132/159830, Lef 1-2). Osmanlı Devlet yazışmalarına yansıyan bazı hadiseler

durumu doğrular nitelikteydi. Bulgar eşkıyası tarafından katledilenler arasında birçok memurun ailesi olduğu gibi maktullerden biri 12 yaşında bir diğeri ise annesiyle beraber katledilen Tahrirat Katibi Recep Efendi'nin birkaç aylık evladıydı (TFR.I.MN. 14/1398, Lef 2). Ailesi ve birkaç aylık çocuğu ile katledilen Recep Efendi'in ailesinden bazıları Bulgar eşkıyasından 3 şakiyi öldürdüler. Bunun üzerine eşkıya Recep Efendi'nin aile fertlerini asarak idam etti (Y.PRK.ASK. 200/40).

Osmanlı mülki memurlarının katledilmesi ve akabinde müfrezenin çekilmek zorunda kalması sonucunda Kruşevo'da otorite bir süreliğine eşkıyaya geçti. Selanikli Şemseddin'in aktardığına göre Kruşevo'da meydanı boş bulan eşkıya kasabadaki Rum kilisesini sözde hükümet merkezi tayin etti. 4'ü Bulgar, 2'si Ulah ve 2'si de Rum olmak üzere 8 kişilik bir sözde bir idare meclisi oluşturuldu. Eşkıya sözde meclis vasıtasıyla ahaliden isyan hareketini finanse etmek maksadıyla vergi adı altında haraç topladı (Selanikli Şemseddin, 1324). Ancak bu durum çok uzun sürmeyecekti. Piyade ve topçu birlikleriyle takviye edilen (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 5) Mirliya Bahtiyar⁸ Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı güçleri 12 Ağustos'ta Pirlepe (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 6), Kırçova ve Priplece (muhtemelen Прибилци, 41.271377, 21.199728) taraflarından Kruşevo'ya vararak nahiyeyi dört yandan kuşattılar. Evraktan anlaşıldığı kadarıyla Bahtiyar Paşa, Pirlepe'den hareket eden kuvvetlerin başındaydı. Bahtiyar Paşa'nın emrindeki güçler 5 nizamiye taburu, Preşova ve Muğla Redif Taburlarından birer bölük, 5'nci Nişacı Taburundan 40 ila 50 kişi arasında bir müfreze, dört kıta sahra topu, bir cebel bataryası ve bir bir bölük süvariden ibaretti (TFR. I. MN. 14/1385).

Osmanlı güçleri kasabayı kuşatırken Bahtiyar Paşa tarafından bölgenin muteber Hıristiyanlarından oluşturulan 3 kişilik bir heyet Kruşevo halkının çatışmalardan zarar görmemesi adına eşkıyaya teslim olma çağrısı yaptı. Eşkıya bu çağrıya yazılı olarak cevap verdi. Gönderilen mektupta eşkıya, teslim olmayacaklarını ve ölene kadar "silahlarıyla maksatlarını takip edecekleri"ni yazmıştı (TFR. I. MN. 14/1385).

Müteakiben eşkıya Kruşevo etrafında oluşturdukları mevzi ve siperlerden kolluk güçleri üzerine ateş açtı. Osmanlı tarafı ise siperler üzerine şarapnel atışı yaparak karşılık verdi. Üç dört saat süren çatışma sonucu eşkıya mevzilerini terk ederek Kruşevo içine kaçmak zorunda kaldı. Kruşevo'da evleri birer mevzi haline getiren eşkıya buralardan ateşe devam etti. Bulgar eşkıya ağaçtan imal ettiği toplar ile Osmanlı güçleri üzerine ateş açıyorsa da bu toplar ilk ateşlemede kendi kendilerine

⁸ Mirliya Bahtiyar Paşa henüz 3 Ağustos sabahı saat dokuzda Yakova'dan üç ve Luma'dan dört nizamiye taburu olmak üzere toplam 7 taburluk bir kuvvetle Manastır'a doğru hareket etmişti (Y.PRK.ASK. 199/43). Bahtiyar Paşa daha 7 Temmuz'da saat iki buçukta Pirlepe'ye varmıştı (TFR.I.AS. 5/496)

tahrip oldular. İlk günkü çatışmalarda bir subay kılıcı ve madalya ele geçirildi. Kruşevo'nun güney kısmında Osmanlı askerine karşı çarpışan "Pitogolof" adlı meşhur bir çete çarpışmanın ilk gününde tamamıyla imha edildi. (Y.PRK.ASK. 200/23, Lef 8; TFR. I. MN. 14/1385). Ele geçirilen subay kılıcı ve madalya isyancılar arasında başka devlet subaylarının olduğuna bir delil sayılabilir⁹.

12 AĞustos'u 13 AĞustos'a bağlayan gece kasaba içinde yoğun çatışmalar yaşandı. Eşkiya tarafından cephaneliğe dönüştürülen evlerden bazıları çatışma sırasında infilak edince kasabada yangın ıktı. Ulah ve Rum kiliseleri de eşkiya tarafından yakıldı. Eşkiya, biri kasabanın batısından diğeri güney cihetinden iki defa huruç (kuşatmayı yarma) hareketi yapmayı denediyse de başarılı olamadı. Bunun zerine kasabanın kadınları ve kasaba halkından bazıları çatışma bölgesinin dışına çıkartıldı ve Osmanlı Devleti tarafından bunlara insani yardım sağlandı. Ayrıca boşalan evlerdeki eşyaların çevreden gelenler tarafından yağma edilmemesi için devriyeler oluşturuldu (Y. MTV. 249/97, Lef 2; TFR. I. MN. 14/1385).

12 AĞustos'u 13 AĞustos'a bağlayan gece yaşanan çatışmalarda Osmanlı güçleri iki şehit verdi ve bir askerle iletişim kesildi. Diğer yandan Osmanlı tarafının 4 de yaralı vardı. Bölgedeki İslam ahalisinden iki kişi şehit olmuş ve bir kişi de yaralanmıştı. atışmaların şiddetinden Bulgar tarafının kayıpları Osmanlı güçlerince sayılamamıştı. Ayrıca 9 tüfek, bir bayrak, bir kılıç, bir dinamit ve bir de sıhhi ekipman çantası ele geirilmışti. Diğer yandan eşkiyanın rehin aldığı bir Müslüman telgrafçı ve 8 ocuk da çatışmalar sırasında kurtarıldı (Y. MTV. 249/97, Lef 2; TFR. I. MN. 14/1385).

Ertesi gün eşkiyanın kayıpları da gün yüzüne çıkmaya başladı. Eşkiya ilk günkü çatışmalarda 100'e yakın kayıp vermişti (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 6). Mirliya Bahtiyar Paşa'nın güçleri operasyonun henüz ikinci gününde Bulgar eşkiyasını birçok mevziisini terk ile kasabanın bazı kısımlarına ve Bulgar kilisesine sığınmaya mecbur etmişti. Bunun zerine ikinci kez eşkiyaya teslim olma çağrısı yapan ancak bu çağrıya da olumlu bir cevap alamayan Bahtiyar Paşa, Kolordu Kumandanı Ömer Reşit Paşa'dan nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Ömer Reşit Paşa ise vakit kaybetmeden kasabaya girilmesi, eşkiyanın kaçmasına izin verilmemesi, l veya diri ele geçirilmesi talimatını verdi (Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 2).

13 AĞustos'ta eşkiyanın karşı koyma gücü iyiden iyiye düşmüştü. Morali bozulan eşkiya arasında bulunan Rum ve Ulah unsurlar birer birer teslim olmaya başladı. Aynı gün Kırçova'dan bölgeye ulaşan Kaymakam Hasan Bey komutasındaki

⁹ Ancak bu subay kılıcı ve madalyanın Bulgar ordusuna ait olup olmadığı evrakta zikredilmemiştir. Daha nce Rumeli'de isyan çıkarmak üzere en az bir Rus subayın da bölgeye geldiği istihbaratı alındığından bulunan malzemelerin menşe ülkesi hakkında bir tahminde bulunulmadı (TFR.I.MN. 14/1343, Lef 3).

kuvvetler, Bahtiyar Paşa kuvvetlerine katıldı (Y.MTV. 249/97, Lef 4). Aynı gün Bahtiyar Paşa'nın kuvvetleri Kruşevo kasabasının içine girdi (Y.MTV. 249/97, Lef 3). Yine 13'ünde silahlı eşkıya haricinde kalan birçok Rum, Ulah ve Bulgar kadın çocuk çatışmalardan korunmak için beyaz bayraklar çekerek Osmanlı güçlerine sığındı. Tüm bu yaşananlara karşın aralarında meşhur bazı çete reislerinin de bulunduğu anlaşılın Bulgar eşkıyası teslim olmamakta direndi (A.MTZ.(04). 103/82, Lef 5).

14 Ağustos'a gelindiğinde Bahtiyar Paşa'nın elindeki kuvvetler 6 tabur piyade, 1 süvari bölüğü ve 2 top bataryası mevcuduna ulaşmıştı (COA, Y.PRK.ASK., 200/45, Lef 4). Aynı gün itibarıyla eşkıyanın kullandığı 1 kapaklı, 1 Martin Henry, 2 Gra, 8 yerli üretim Martin, bir Chassepot, çatışmalar sırasında şehit edilen bir askerden çalınan Mavzer tüfek ile kiraz ağacından imal edilmiş demir çemberli 2 top, 2 kılıç, 2 yatağan, bir kurşun kalıbı, bir cerrah çantası ve bir Mavzer kasaturası ele geçirildi. Ele geçirilenler arasında kırmızı atlas üzerine sarı ipek işlemeli bir bayrak da vardı (A.MTZ.(04). 103/82, Lef 9). Selanikli Şemseddin, Kruşevo'ya gerçekleşen ilk hareket sırasında kasabayı batıdan kuşatmakla görevli iki taburun bölgedeki gayrimüslim halkın engellemesi sonucu kendilerine belirlenen mevkie iki saat gecikmeli vardığını ve bu yüzden eşkıyanın önemli bir kısmının kuşatmadaki bu boşluktan yararlanarak kaçtığını söyler (Selanikli Şemseddin, 1324). İlk anda ele geçirilen silah ve malzemenin az olmasında bu durumun da payı bulunabilir.

Çatışmalarda Osmanlı tarafının bariz bir üstünlüğü vardı. 15 Ağustos itibarıyla Kruşevo'da ele geçirildikten sonra Pirlepe'ye gönderilen 114 eşkıyanın sağlam olan 111'i yanlarına verilen muhafızlarla Manastır'a doğru yola çıkarılmıştı. Bunların dışında yaralarından dolayı Kruşevo'dan gönderilmeyen 47 eşkıya da Bahtiyar Paşa kuvvetleri tarafından gözaltında tutuluyordu (A.MTZ.(04). 103/82, Lef 7). Ele geçirilen eşkıyalar silahlarını saklayarak teslim olmuşlardı. Yapılan sorgularda silahsız olduklarını iddia ediyorlardı. Bahtiyar Paşa'ya göre silahlar eşkıya tarafından çeşitli evlere gizlenmişti (Y.MTV. 111/3, Lef 2).

Osmanlı güçlerinin başarılı operasyonları sonucu genel asayişin sağlandığı Kruşevo'da 16 Ağustos itibarıyla dükkanlar da açılmaya başladı. Aynı gün devletin artık tamamen hakim olduğu Bulgar mahallesine girilerek 400 evde arama yapıldı. Arama yapan Osmanlı kuvvetlerine bölgedeki Bulgar papazlar ve Bulgar ileri gelenleri de dahil edildi. Bu aramalar sırasında Kruşevo'daki çatışmalara katılmak için kılık değiştirerek çevre bölgelerden kasabaya gelmiş 15 eşkıya daha yakalandı. Bahtiyar Paşa'nın değerlendirmesine göre hala 2 Bulgar çetesinin Kruşevo dahilindeki evlerde saklanması muhtemeldi. Ancak gerçekleştirilen sorgularda herhangi bir ipucu elde edilemedi (A.MTZ.(04)., 103/82, Lef 10).

Kruşevo'da genel asayişin sağlanmasından sonra Bahtiyar Paşa emrindeki kuvvetlerden üç tabur ile Manastır'a doğru yola çıktı. Bahtiyar Paşa 21 Ağustos'ta Manastır'a vardı (Y.PRK.ASK. 201/5). Bahtiyar Paşa daha sonra başka mevkilerdeki çatışmalara da komuta etti (İ.HUS. 109.52, Lef 1).

Selanikli Şemsettin'in aktardığına göre Kruşevo'da isyana katılan profesyonel komitacı sayısı 360 civarındaydı. Bunlar 12 çeteye ayrılmıştı. Kruşevo'nun yerli ahalisinden ise 1200 kişi Gra, Chassepot, Martin Henry gibi silahlarla donanarak eşkiyaya destek verdi. Kruşevo'da 200 dükkan, 500 ev, bir kilise ve bir de un fabrikası çatışmalar sırasında çıkan yangınlarda kullanılamaz hale geldi (Selanikli Şemseddin, 1324).

5. Sonuç

Sultan II. Abdülhamit döneminde yaşanan İinden İsyanı, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında birkaç ay süren bir asayişsizliğe sebep olmuştur (Uzer, 1999). İsyanın amacı daha önce de çeşitli kaynaklara atfen belirtildiği gibi Rumeli'de yaygın bir karışıklık çıkararak Avrupa'nın büyük güçlerini Türklerin Rumeli'de asayiş sağlamadığına ikna etmektir. Bulgar isyancılar bu amacına varmak için silahlı şiddet yöntemine başvurmuştur. Bu silahlı şiddet sadece Osmanlı askerine yönelik olmamış gerek isyan öncesinde ve gerekse de isyan sırasında Rumeli'de sakin Müslüman, Rum ve Ulah sivil halka da zarar verilmiştir. Köyler isyancılar tarafından yakılmış yer yer sivil halk katledilmiştir. Yaşanan ölüm olaylarının yanında tren yolları ve telgraf hatları gibi bölgenin altyapısı da tahrip edilmiştir. Şüphesiz ki İinden isyanından en çok zarar görenlerden biri de Bulgar asıllı yerel halk olmuştur. Zira isyana destek veren ve sayılarının 100.000'e yakın olduğu tahmin edilen Bulgar ahali ayaklanmanın bastırılması ile beraber kovuşturmaya uğramamak için sınırın Bulgaristan tarafına iltica etmiştir ve bunların büyük bir kısmı bir yıldan fazla Bulgaristan'da kalmıştır (Uzer, 1999).

Görüldüğü üzere tüm yaygınlığına ve şiddetine karşın İinden İsyanı, Osmanlı Devletince etkin bir şekilde ve kısa sürede bastırılmıştır. 2 Ağustos'ta başlayan ve hemen her mevkide 10 gün içerisinde bastırılan ilk girişimden sonra çeşitli mevkilerde isyanı alevlendirmek için yeni girişimler yapılmış ancak bu teşebbüsler de akamete uğramıştır. Hâsılı isyan Bulgarlar adına ciddi bir kazanç sağlamadığı gibi bölgedeki karışıklık ve altyapının tahribi Rumeli'de yaşayan tüm sivil unsurlar için hayatı zorlaştırmıştır. İsyan sırasındaki sivil katliamlarının Rumeli'de yaşayan çeşitli etnik unsurlar arasında düşmanlığı körüklediğine de hiç şüphe yoktur.

Ali Naci Karacan'ın Bulgar çetecilerden aktardığına göre İİinden İsyanı sırasında toplamda 240 çarpışma olmuştur. Bu çarpışmalar sırasında çetelere katılan 26.500 civarında yerel halktan yaklaşık 1000 kişi ölmüştür. Diğer yandan 4.694 profesyonel komitacı etkisiz hale getirilmiştir. Toplamda 12.440 ev yakılmış ve 5.122 kadının ırzına geçilmiştir. Karacan'ın ifade ettiği rakama göre kovuşturmayaya ya da misillemeye uğramaktan korktuğu için kaçan Bulgar ahalinin sayısı 70.835 kişidir (Karacan, 1934).

İİinden isyanı bugün gerek Kuzey Makedonya ve gerekse de Bulgaristan devletleri için sembolik önem arz eden bir olay olarak anılmaktadır. Kruşevo'daki anıtın yanı sıra Güney Kutbunda bir zirveye (-62.535694, -59.695278) İİinden adı verilmiştir (Справочник на Българските Географски Имена в Антарктика, 2020). İİinden İsyanın yıl dönümü olan 2 Ağustos günü Kuzey Makedonya'da her yıl "Cumhuriyet Günü" olarak hala kutlanmaktadır (Законот за празниците на Република Македонија). Ancak Osmanlı Arşiv Evrakı ışığında incelendiğinde İİinden İsyanı, bir kahramanlık hikâyesinden ziyade kısa sürede başarısızlığa uğratılmış bir kalkışma karakteri arz etmektedir. Bugün için anısına anıtlar dikilen Kruşevo'daki sözde özyönetim mevkideki az sayıda askerin ve idare memurlarının hatta küçük yaşta çocukların çok sayıdaki eşkiya tarafından katledilmesinden başlayarak Osmanlı güçlerinin coğrafi olarak zor bir mevkide olan bölgeye ulaşımına kadar geçen 10 günlük bir otorite boşluğundan başka bir şey değildir. Dahası bu hareketten en çok zararı gören yine bölgede yaşayan Bulgar asıllı siviller olmuştur.

Кайнакча

A-) TELİF ESERLER, HATIRALAR VE BASIN

Adanır, F. (2001). Makedonya Sorunu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aydın, M. (1989). Arşiv Belgeleriyle Makedonyada Çetecilik Faaliyetleri. Osmanlı Araştırmaları(9), s. 209-234.

Ayhan, R. (2016). Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri (1870-1912), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Beydilli, K. (1989). II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair. Osmanlı Araştırmaları 9, s. 77-99.

Bozhinov, V., & Panayotov, L. (Dü). (1978). Macedonia Documents and Materials. Sofya: Bulgarian Academy of Science.

- Bulgarian Bands in Macedonia. (1903, Ağustos 3). The Time, s. 3.
- Devlet-i Aliye ve Bulgaristan. (1903, Temmuz 26). Şura'y-ı Ümmet(33), s. 2.
- Glenny, M. (2012), The Balkans Nationalism, War, and the Great Powers 1804-2012. Toronto: House of Anansi Press Inc.
- Gencer, A. I. (1992). Berlin Antlaşması. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 516-517.
- Hacısalihoğlu, M. (2003). İttihadçılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, s. 101-117.
- Jelavich, B. (1999). History of The Balkans Twentieth Century (Cilt 2). Cambridge: Cambridge University Press.
- Karacan, N. A. (1934). Ya Hürriyet Ya Ölüm. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Kurat, A. N. (2011). Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, A. (2007). Redif. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, s. 524-526.
- Pehlivan, İ. (2019). Osmanlı'da Terör Bulgar Komitacıları ve Balkanlardaki İhtilal Faaliyetleri . Ankara: Karakum Yayınevi.
- Rossos, A. (2008). Macedonia and Macedonians: A History. California: Hoover Institution Press.
- Saygılı, H. (2016). Greek Band Activities in Macedonia Between 1904-1908: On a Hellenic Army History Monograph. Bulgarian History Review,, s. 237-244.
- Selanikli Şemseddin. (1324). Makedonya Tarihçe-i Devr-i İnkılab. İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası.
- Şenuşık, P. (2017). Osmanlı Makedonyası'nda Şiddet Ve Nisan 1903 Olayları. Türkiyat Mecmuası, s. 289-303.
- Sezen, T. (2017). Osmanlıca Yer Adları. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü .
- The Situation in Macedonia. (1903, Ağustos 3). The Times(37149), s. s.
- The Times. (1903, Nisan 30). Balkan Crisis. 37069.
- Uzer, T. (1999). Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Законот за празниците на Република Македонија. (tarih yok). Makedonya İş ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Nisan 25, 2020 tarihinde http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/zakon_praznici.pdf adresinden alındı.

Справочник на Българските Географски Имена в Антарктика. (2020). Bulgaristan Dış İşleri Bakanlığı. Nisan 25, 2020 tarihinde <http://apcbg.org/gazet-bg.pdf> adresinden alındı.

B. CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİV EVRAKI

17 Haziran 1903 tarihli Manastır Vilayeti evrağı, COA, TFR.I.MN. 11/1082.

25 Mayıs 1903 tarihli Umur-i Erkan-ı Harbiye Dairesi Üçüncü Şube tahrirati, COA, A.MTZ.(04)., 101/61, Lef 1.

9. Fırka Kumandanı Müşir İbrahim Paşa tarafından Başkitabete gönderilen 28 Eylül 1903 tarihli şifreli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 204/106.

Bulgaristan Komiserliği tarafından yazılan 7 Haziran 1903 tarihli evrak, COA, A.MTZ.(04) 77/1.

Debre Mutasarrıf ve Kumandanı tarafından Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen 6 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.MN. 14/1363, Lef 1-2.

Görice Mutasarrıflığından Manastır Vilayeti'ne gönderilen 30 Haziran 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.MN. 12/1779.

İİinden İsyanına dair Debre Mutasarrıfının raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 7.

İİinden İsyanına dair Görice Kaymakamı'nın raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 5.

İİinden İsyanına dair Kayalar Kaymakamı'nın raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 6.

İİinden İsyanına dair Kırçova Kaymakamı'nın raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 8.

İİinden İsyanına dair Manastır Merkez Kaymakamlığının raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 2.

İİinden İsyanına dair Ohri Kaymakamlığı tarafından yazıldığı değerlendirilen rapor, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 1.

İİinden İsyanına dair Pirlepe Kaymakamlığının raporu, COA, TFR.I.MN. 14/1398, Lef 4.

Köprülü Kumandanı Miriliva İbrahim Paşa tarafından Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen 7 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.AS. 5/496.

Kruşevo'da yaşanan olaylara dair Manastır Vilayeti evrağı arasındaki rapor, COA, TFR. I. MN., 14/1835.

Manastır'da Kaymakam Ragıp Bey tarafından Mabeyn Başkatipliğine gönderilen 21 Ağustos 1903 tarihli telgraf, Y.PRK.ASK 201/5.

Manastır Valiliği tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Haziran 1903 tarihli telgraf, COA, HR. TH. 286/102, Lef 2.

Manastır Valiliği tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Haziran 1903 tarihli telgraf, COA, HR. TH. 286/102, Lef 3.

Manastır Valisi Hazım Bey tarafından Sadaret'e gönderilen 26 Ağustos 1903 tarihli telgraf, Y.A.HUS. 455/66, Lef 2.

Manastır Vilayeti tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 1 Ağustos 1903 tarihli telgraf, , COA, TFR.I.MN. 14/1343, Lef 1.

Manastır Vilayeti tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 1 Ağustos 1903 tarihli telgraf, , COA, TFR.I.MN. 14/1343, Lef 2.

Manastır Vilayeti tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 31 Temmuz 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.MN. 14/1343, Lef 3.

Manastır Vilayeti tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 4 Temmuz 1903 tarihli telgraf, COA, TFR. I. MN.14/1362, Lef 2.

Manastır Vilayeti'nden Rumeli Müfettişliği'ne gönderilen 6 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR. I. MN.14/1362, Lef 1.

Manastır Vilayeti'nden Rumeli Müfettişliğine gönderilen 14 Temmuz 1903 tarihli telgraf sureti, COA, Y.A.HUS., 452/55.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Başkitabete gönderilen 8 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 7.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Mabeyn Baş Kitabetine gönderilen 8 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 3.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Mabeyn Baş Kitabetine gönderilen 9 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 5.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Mabeyn Baş Kitabetine gönderilen 5 Eylül 1903 tarihli telgraf, COA, İ.HUS. 109.52, Lef 1.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Seraskerliğe gönderilen 12 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/23, Lef 8.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Seraskerliğe gönderilen 15 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.MTV. 111/3, Lef 2.

Mirliva Bahtiyar Paşa tarafından Seraskerliğe yazılan 13 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y. MTV. 249/97, Lef 2.

Mirliva Bahtiyar Paşa'nın 17 Ağustos tarihli telgrafının Erkan-ı harbiye Dairesindeki sureti, COA, A.MTZ.(04). 103/82, Lef 10.

Müşir Ömer Reşit Paşa tarafından Mabeyn Baş Kitabet Dairesine gönderilen 13 Ağustos şifreli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 2.

Ohri Kaymakamlığı tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 6 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.MN. 14/1304.

Ömer Reşit Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderilen 17 Ağustos (tarih kontrol) 1903 tarihli telgraf, COA, A.MTZ.(04). 103/82, Lef 9.

Ömer Reşit Paşa tarafından gönderilen ve COA Sadaret fonu içerisinde bulunan 15 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, A.MTZ.(04). 103/82, Lef 7.

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından 14 Ağustos 1903 tarihinde Mabeyn Baş Kitabet dairesine gönderilen telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/39 .

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından Seraskerliğe gönderilen 13 Ağustos 1903 tarihli telgrafnamenin sureti, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 6.

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından Seraskerliğe gönderilen 14 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/45, Lef 4.

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından Seraskerliğe gönderilen 14 Ağustos 1903 tarihli telgrafnamenin sureti, COA, A.MTZ.(04). 103/82, Lef 5.

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından Seraskerliğe yazılan 13 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.MTV. 249/97, Lef 3.

Pirlepe Kumandanı Miralay Reşit Bey tarafından Seraskerliğe yazılan 13 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.MTV. 249/97, Lef 4.

Pirlepe Kumandanı Mirliva Reşit Paşa tarafından Mabeyn Başkitabet Dairesi'ne gönderilen 23 (13?) Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/40.

Pirlepe'den ahali namına refik ve 20 arkadaşı tarafından Sadaret'e gönderilen 4 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, BEO. 2132/159830, Lef 1-2.

Prizren'de Kaymakam Ragıp ve Kolağası Raşit Beyler tarafından Mabeyn Başkâtipliğine gönderilen 3 Ağustos tarihli telgraf, COA, Y. PRK. ASK. 199/43.

Razlık Kaymakamlığı tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 15 Haziran 1904 tarihli telgraf, COA, TFR.1.SL., 42/4189.

Razlık Kaymakamlığınca Siroz Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafın sureti ve Siroz Mutasarrıflığının tarafından Selanik Valiliğine yazılan 10 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL. 16/1556.

Razlık Mevki Kumandanı Miralay Salih Bey tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 28 Eylül 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL. 20/1944, Lef 2.

Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne Gönderilen 3 Ağustos 1903 tarihli tezkire, COA, BEO, 2139/160368 Lef 1.

Sadaret'ten Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen 10 Ağustos 1903 tarihli tezkire, COA, BEO, 2136/160195, Lef 1.

Selanik Valiliğinden Rumeli Müfettişliğine gönderilen 30 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL. 17/1680, Lef 3.

Selanik-Manastır Demiryolu Komiserliğinden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen 7 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, BEO 2136/160195, Lef 3.

Seraskerlik tarafından Ömer Reşit Paşa ve Pirlepe Kumandanlığı'na yazılan 13 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.ASK. 200/23, Lef 3.

Seraskerlik'ten Sadaret'e gönderilen 9 Ağustos 1903 tarihli tezkire, COA, BEO 2136/160195, Lef 5.

Siroz Kaymakamlığı'ndan Baş Kitabet Dairesine gönderilen 16 Nisan 1903 rapor, COA, Y.PRK.UM., nr. 63/66.

Siroz Kaymakamlığı'ndan Baş Kitabet Dairesine gönderilen rapor, COA, Y.PRK.UM. 61/22.

Siroz Kaymakamlığı'ndan Baş Kitabet Dairesine gönderilen rapor, COA, Y.PRK.UM., 61/56.

Siroz Kaymakamlığı'ndan Baş Kitabet Dairesine gönderilen rapor, COA, Y.PRK.UM., nr. 60/113.

Siroz Kaymakamlığı tarafından anlaşıldığı kadarıyla Rumeli Müfettişliğine gönderilen 3 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR. I. SL. 16/1518.

Siroz Kaymakamlığınca Selanik Vilayeti'ne gönderilen 26 Ağustos tarihli 1903 tarihli telgraf, COA, Y.PRK.UM. 66/61, Lef 1.

Siroz Mutasarrıflığı tarafından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 28 Eylül 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL. 20/1945.

Siroz Mutasarrıflığı tarafından Selanik Valiliği'ne yazılan 12 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL. 16/1563.

Siroz Mutasarrıflığı'ndan Rumeli Müfettişliğine gönderilen 29 Eylül 1903 tarihli telgraf, COA, TFR.I.SL, nr. 20/1963.

Siroz Mutasarrıflığından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 26 Eylül 1903 tarihinde gönderilen telgraf, COA, TFR.I.SL. 20/1936, Lef 1.

Siroz Mutasarrıflığından Rumeli Müfettişliğine gönderilen 28 Eylül tarihli telgraf, COA, TFR.1.SL., nr.20/1945.

Siroz Mutassarıflığına gönderilen telgrafın 17 Temmuz 1903 tarihli seraskerlik sureti, COA, A.MTZ.(04). 99/88, Lef 1.

Tahsin Bey'in 7 Ağustos tarihli Telgrafının içeriğini 8 Ağustos'ta Rumeli Müfettişliğine bildiren Siroz Mutasarrıfı Rükneddin'in telgrafı, COA, TFR.1.SL. nr.16/1550.

Üçüncü Ordu Müşirliğinden Seraskerliğe gönderilen 11 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA. Y.PRK.ASK. 200/2, Lef 3.

Umum Ahali-i İslamiye Namına Şerif ve 20 Refiki tarafından Sadaret'e gönderilen 3 Ağustos 1903 tarihli telgraf, COA, BEO. 2132.159830 – Lef 1.

Üsküp Kumandanlığı tarafından Kosova Vilayeti'ne gönderilen 3 Ağustos 1903 tarihli telgraf ve Kosova Vilayeti tarafından Üsküp Kumandanlığına gönderilen 4 Ağustos 1903 cevabi tarihli telgraf, COA, TFR.I.KV 29/2842, Lef 1.

C. İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

İştib, Vodina, Kırçova ve Manastır haritasıdır. İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası. Arşiv No: Hrt_Gec_000153 - 912.565.11 ANK 912.565.11 ANK [t.y.] 1.

Memalik-i Osmaniyye: Manastır Vilayeti. (1300). İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası. Arşiv No: Hrt_000073- 956.101.497.6 MEM 956.101.497.6 MEM 1300 1.

Selanik - Manastır - Kosova vilayetleri haritasıdır. (1300). İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası. Arşiv No: Hrt_011043 - 912.496 SEL 912.496 SEL 1300.